

CSAPODY MIKLÓS

TISZATÁJ-TÖRTÉNETEK (I)**Az „irányított nyilvánosság” a nyolcvanas évekbeli magyarországi irodalmi életben**

■ A Kádár-korszak kulturális politikáját a kortársi emlékezet és a történetírás az Aczél György sok évtizedes működését jellemző „három T” (támogatás, tűrés, tiltás) gyakorlatával azonosítja.¹ Az állampárt hatalmi működésében a *támogatás* és a *tűrés* jobbra az úgynevezett első nyilvánosságban jutott érvényre (az állami tájékoztatáspolitikában és a negyvenes évek végére államosított szellemi élet: a könyvkiadás és az irodalmi lapok, folyóiratok szoros felügyeletében). E két kategóriába a kommunista (szocialista realista) szellemű vagy a különféle irányzatú, az előbbivel megférő irodalmi-művészeti alkotásokat és a rendszerrel szemben nem ellenséges szerzőket sorolták. A *tiltás* gyakran adminisztratív, hatósági alkalmazására a párt-, szocializmus- és szovjetellenesnek vagy nacionalistának minősített művek esetében került sor. Ezek egy része a „kettős publikálás” tilalmát megszegő (Nyugaton is megjelenő) szerzők műveivel együtt az állambiztonsági szervek által üldözött „második nyilvánosságban” (szamizdatban) látott napvilágot.² A korszak politikailag (ideológiailag) *korlátozott*, *irányított* és *ellenőrzött* nyilvánosságában az irodalmi sajtó fölötti mindennapos hatalomgyakorlás három meghatározó eljárás móddal jellemezhető. Az átmeneti taktikai módosulások (időleges visszahúzóds, erőteljes fellépés) és olykori megingások során egyidejűleg, egymást kiegészítve működött a totális *irányítás*, a folyamatos *ellenőrzés* és a rendszeres *beavatkozás*. A tájékoztatáspolitiká nagy területeit a központi pártcenzúra uralta, miközben az irodalmi sajtó a párt- és állami (tanácsi) intézmények felügyelete alatt működött. A művek, írók, irodalmi csoportok, szerkesztők megítélésének (besorolásának) alapvető szempontja az irányított („szabályozott”, „korlátozott”), valamint a különböző formák „differenciálásával” létrehozott nyilvánosságban a rendszer íratlan politikai tabuihoz való viszonyulás volt.³ A szigorúan tiltott tabutémákat a párt „vezető szerepe”, a Szovjetunió, 1956 és Kádár János személye képezte. Az irodalmi élet és intézményrendszer, benne az irodalmi sajtó „irányított nyilvánossága” a párt sokáig megkérdőjelezhetetlen primátusa mellett formailag kettős felügyelet, két nagy egymással egybeépült, csupán szerkezetileg elkülönített apparátus vezetése alatt működött. Az ideológiai („elvi”) irányítást 1966 után a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya végezte a KB Titkársága, a Politikai Bizottság, személy szerint Aczél György (és végső soron az MSZMP első titkára, Kádár János) fennhatóságával, konzultációs testület gyanánt alkalmanként bevonva a KB Agitációs és Propaganda Osztályát. A Művelődésügyi (később Kulturális, majd Művelődési) Minisztériumot az ágazati felelősségi körébe tartozó (állami) intézményekkel együtt a TKKO Kulturális Alosztálya (a párt) irányította. Az irodalmi élet szűkebb, ám ideológiailag annál érzékenyebb területein a minisztérium Irodalmi Főosztálya (Osztálya) az irodalmi élet egészének hazai és nemzetközi kapcsolatrendszerét „lefedte”.

Idetartoztak az állami és tanácsi intézmények, leginkább a Magyar Írók Szövetsége, az irodalmi folyóiratok, a Kulturális Kapcsolatok Intézete, a Magyar Pen Club,

A tanulmányt júniusi lapszámunkban folytatjuk.

továbbá a kitüntetések, ösztöndíjak adományozása, a külpolitika emigrációs irodalmi vetületei stb.). Felügyeletüket a minisztérium mint a kulturális terület állami főhatósága „szükség szerint” a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalával, a Bel- és a Külügyminisztériummal, alkalmanként más szervekkel való szoros együttműködésben gyakorolta. Ennek megfelelően az irodalmi folyóiratokat is párt- és állami (tanácsi) „vonalon” irányították. Felügyeletük a budapesti (Jászai Mari téri) pártközpont, az MSZMP KB TKKO Kulturális Alosztálya, a vidékieké a megyei pártbizottságok és a minisztérium irodalmi osztályának hatáskörébe tartozott. E szakmai osztály bizonyos ügyekben (főszerkesztők leváltása, kinevezések véleményezése, új folyóirat alapítása, megszüntetése, fegyelmi kérdések) csak a Tájékoztatási Hivatallal történt egyeztetés után tehette meg javaslatait, ezekben és minden más ügyben is a pártközpont hozta meg a döntést. „Az alkotó- és az életfeltételek központilag, de számos esetben személyre szólóan, némileg differenciáltan történő »megteremtése« ugyanúgy a kultúra szereplőinek (egyben az egész területnek) kézben tartását célozta, mint egy »behívatus«, egy dorgáló levél vagy telefonbeszélgetés, vagy éppen egy szilencium. S mindezt egy olyan időszakban, amikor a cenzúrát hivatalosan nem létezőnek nyilvánították. Annak ellenére, hogy nyilvánosan soha el nem hangzott, valójában ott működött a kéziratok előzetes bemutatásának kötelezettségében, a lektori jelentésekben, a könyvkiadók és szerkesztőségek éves terveinek jóváhagyásában, az ösztöndíjmegvonásokban, a nyomtatási engedélyekben.”⁴ (Nem szólva a sajtó- és az irodalmi életet átható öncenzúráról.) A hetvenes-nyolcvanas években már nem létezett az a durva hatósági cenzúra, amelyet a hatalom a Bach-korszak, a Horthy-rendszer és a „nyugati imperialista sajtó” elrettentő példáival illusztrált. Hivatalosan nem létezett cenzúra, a pártközpontban és a minisztériumban a kinyomtatott folyóirat-számokat utólag olvasták és minősítették. A szigorú, láthatatlan (de nemritkán kapkodó, ötletszerű, máskor megtorló, kvázi bosszúálló) valódi cenzúrát a pártközpont illetékes osztálya (alosztálya) és a megyei pártbizottságok első titkárai gyakorolták az állambiztonsági szervek segítségével. Ez utóbbi annyit jelentett, hogy például a *Tiszatáj*-számok gépelt kéziratjai a nyomdából már Ilia Mihály főszerkesztősége idején is a szegedi politikai rendőrség révén jutottak el az MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága első titkárához, aki a politikailag kényesnek ítélt írásokat vagy az egész számot szükség szerint futárral küldte Budapestre, a TKKO-nak.⁵ A *Tiszatáj* itt következő három „esettörténetét” hivatalos és személyes feljegyzésekkel egészítettem ki, mivel alkalmam volt közelről beletekinteni a folyamatokba, amikor pályám kezdetén helyzetemből adódóan részesük, részbeni alakítójuk voltam.

Végzésem után a szegedi bölcsészkarról, ahol gyakornok maradtam volna, eltáncsolt, nem „az egyetem fura ura”, hanem az állambiztonság. 1979 tavaszán Ilia ajánlására a Kulturális Minisztérium Irodalmi Főosztályára kerültem, ahol fő teendőm néhány irodalmi folyóirat, köztük a *Tiszatáj* szemlézése lett. Bár a „patronátus” hálózatában enyhén szólva más-más fokon álltunk, a lapok ügyben Pozsgay Imre kulturális miniszter, Bíró Zoltán főosztályvezető és én egy platformon (az állambiztonság „nacionalista platformján”) álltunk. A „Szerkesztő” fedőnevű Iliával éppen úgy, mint „Csókással” (Csoóri Sándorral) és a megfigyelt „népi” ellenzéki „Subások” körével.⁶ E felfogás erőteljes hatalmi ellenpólusát a „mindenható” Aczél György képezte, aki „helytartóján”, a pártközpontból érkezett Tóth Dezső miniszterhelyettesen keresztül 1977-től az irodalompolitikát voltaképpen kivonta Pozsgay kulturális miniszter hatásköréből.⁷

Az 1956 utáni megkorlátozások óta a magyar értelmiség nagy része pontosan tudta, kik a „Káin-pártiak” (amint később azt is, Nagy Gáspár versében ki a „júdásfa”).⁸ Mégis az volt a baj, hogy az *Új Írás* e sorokkal közölte Vas István *Megint egyszer* című költeményét: „De bátrak is vagyok, ti, Káin-pártiak [...] / A Gyilkolás – mely Lázadásá nemesült / Az impotens, nedvük vesztett nosztalgia / Okoskodó elméletében – az maradt, / mi volt.”⁹ Vajon Vas István Kádárra és a marxizmus-le-

ninizmusra akart utalni? Hivatalos értékelés szerint ugyanis ez a mű nem a költő „biblikus elemekből építkező lírájának része”, hanem „direkt politikai, áthallásos” vers. Az a főszerkesztő, aki ilyet közöl, súlyos „publikációs-politikai hibát” követ el; ha nem vette észre, alkalmatlanság miatt le kell váltani, ha pedig a közlés tudatosan történt, ellenzéki („ellenzékieskedő”), akit még inkább le kell váltani. De hogy voltaképpen kik a Káin-pártiak, milyen „okoskodó elméletet” ítél el a költő, vagy mit értsünk lázadáson, arról nemigen esett szó a pártközpontban sem. Az irodalmi lapok minisztériumi szakreferensétől mégis azt várták el, vegye észre, ha „valami baj van”, adjon „jelzést”, fogalmazza meg pontosan, honnan hová „hall át” az áthallás. Ne a művet nézze, hanem tabusértést keressen, azt, hogy az irodalmi hibakeresőn mikor téved vörös mezőbe a mutató. Ebből fakadt elmélyülő konfliktusom Tóth Dezsővel, később Aczél Györggyel. Nem, mintha nem tudtam volna verset, novellát, esszét, drámát olvasni, megérteni a mű „üzenetét”. Az volt a bajok forrása, hogy nem szóltam, amikor például egy folyóiratban leírták a hivatalosan sohasem létezett recski kényszermunkatábor nevét, amit nem kifogásoltam. A konfliktus lényegi oka azonban az volt, *amiért* nem szóltam. A mű értésében, élvezetében Tóth Dezsővel egy véleményen lehettem például Szabó István *Mefisztója* megítélésében,¹⁰ ő azonban, noha értett hozzá, volt ízlése, minőségérzéke, sem a *Csongor és Tündében*, sem egy Mészöly Miklós-szövegben elsősorban nem esztétikumot, hanem ideologikumot keresett és talált. Ezt az ideologikumot az írónak a marxizmushoz, „a munkásosztály történelmi harcához” való viszonyával mérte, a műveket ő is eszerint sorolta a támogatott, tűrt vagy tiltott kategóriákba. Önmagában azonban még ez a (számomra elfogadhatatlan) megközelítésbeli különbség sem vezetett volna végletes szembenálláshoz, ha a szembenállás oka nem az általa (is) elvárt ideológia *tartalma* lett volna. Tóth Dezső úgy hitte, hogy az ország és a magyarság (a „nacionalisták” hazája) nyilvánvalóan azonos a Kádár-rendszerrel, ő pedig, éppúgy, mint Aczél, a rendszer elszánt, minden „nacionalizmust” elutasító védelmezője (aki ezzel a magyarságot is védi: „A határon túli magyarság érdekében itthon kell jól dolgoznunk”). Ezért nevezett hamarosan intranzigensnek, ráadásul nem budapesti Pándi-, hanem szegedi Ilia-tanítvány voltam.¹¹

Munkaköri leírásomnak a főszerkesztői értekezletek előkészítésében való részvétel is értelemszerű része volt. A kulturális sajtó pártirányításának ezeket a rideg, rituális fórumait a pártközpont (a minisztériummal karöltve) a hatvanas évek második felében honosította meg. Hetekkel a kitűzött időpont előtt megindult az előző értekező óta eltelt időszak „közléspolitikai” értékelése, a piros és fekete pontok összeírása. Az „elemző munkát” a minisztérium Irodalmi Főosztálya és az MSZMP KB TKKO Kulturális Alosztálya párhuzamosan végezte. Az értekezletekre a kulturális napi-, hetilapok, irodalmi folyóiratok, alkalmanként más műhelyek vezetőit a pártközpont, a minisztérium és a Tájékoztatási Hivatal listája alapján hívták meg. A többnyire egynapos tanácskozásokat is a pártközpontban, ritkábban a minisztériumban, egyszer a parlamentben tartották. A zártkörű fórumok előadói a TKKO vagy az Agitációs és Propaganda Osztály alosztályvezetői, osztályvezető-helyettesei, valamint a kulturális miniszter és helyettese voltak; „a még magasabb beosztásban lévők közül egyszer-kétszer szerepelt Óvári Miklós, Győri Imre, Marjai József, Berecz János, Pál Lénárd. Aczél György ide előadóként nem alacsonyodott le – bár gyakran ott volt és hozzá is szólt –, az ő fóruma az országos agit. prop. tanácskozás és a Politikai Akadémia volt.”¹² A *Tiszatáj* főszerkesztője, Vörös László szerint „Szorongva gyülekeztünk nagyjából kéthavonta a pártközpont komor épületének VII. emeleti nagytermében mi, a kulturális sajtó főszerkesztői, hogy végighallgassuk az éppen időszerű útbagazítást, agyunkba vessük az elhangzó intelmeket, és bűnbánó arcot vágva elkönnyveljük az esedékes bírálatokat, melyekben mindig bőven volt részünk. Sokszor olyan érzésekkel jöttünk el onnét, hogy lám-lám, ebben az országban minden a legnagyobb rendben halad, már a szocializmus is régen fölépült volna, ha nem

lennének megátalkodott főszerkesztők, akik minden felső figyelmeztetés ellenére folyton hibás írásokat közölnek; mintha mi lennénk minden jónak elrontói, a haladás első számú kerékkötői.”¹³ A tatabányai *Új Forrás* főszerkesztője, Monostori Imre emlékei szerint „a kulturális lapok vezetőit a pártközpontban időről időre rendszeresen »eligazították«, nemegyszer megalázó procedúrák keretében olvasván rá a bűnösebb főszerkesztőkre az adott időszakban elkövetett »közléspolitikai« vétségeket. Ugyancsak e helyen értesülhettünk az éppen kurrens, illetőleg a nem szellőztetendő témák és események lajstromáról. A főszerkesztők többnyire lógó orral, a mielőbbi friss levegőre vágyva siettek ki az épületből egy-egy tetemrehívás után. Aztán persze minden maradt a régiiben: a »közléspolitikai« hibák száma egyáltalán nem csökkent.”¹⁴

Minisztériumi bűnlajstromomat három súlyosabb tétel terhelte: a *Tiszatáj* „lengyel száma” 1981 júniusában, a határon túli magyar költészet gyulai fesztiváljának forgatókönyvéről írott szakvéleményem 1982 augusztusában és a *Tiszatáj*nak Ion Lăncrănjan szélsőségesen magyarellenes irományára adott válasza 1982 szeptemberében. Az elsőért szóbeli megrovást, a másodikért fegyelmit kaptam, a harmadikért elbocsátottak. Az itt következő harmadik „*Tiszatáj*-történet” idején már nem dolgoztam a minisztériumban.

A *Tiszatáj* 1981. júniusi „krakkói száma”

■ A pártközpont és a minisztériumi vezetés először a *Tiszatáj* Kiss Gy. Csaba és Kovács István által 1980 őszén elhatározott lengyel irodalmi-történelmi összeállítását rótta föl nekem. A terjedelmes anyag a lengyel Szolidaritás és az ottani kommunista párt első konfliktusait követő időben *Krakkói körkép* cím alatt jelent meg mindkét nemzetbeli ismert költők, írók, történészek írásaival.¹⁵ A szám nagy siker volt, Illyés Gyula gratulációját azonban csakhamar a minisztérium igazolójelentést kérő levele követte.¹⁶ 1981 májusában már nyomdakész volt az összeállítás. Tóth Dezső az 1980. május 20-i főszerkesztői értekezleten nagy nyomatékkal hívta fel a figyelmet „a lengyel téma szüneteltetésére”. Vörös Lászlóhoz a *Krakkói körkép* után írott indulatos levele szerint „felreérthetetlenül szögeztem le, hogy a lengyel tematikájú írások közlése a szó szoros értelmében nem tilos (ez az aktuális vonatkozásokra áll), de még történelmi tematika esetén is kívánatos ezeknek a szokásoshoz mért »hígítása«, és semmiképpen sem kívánatos – mert politikai jelentőséggel bír – ezek bármilyen természetű sűrítése. [...] Ön, Vörös László elvtárs azonban annak ellenére, hogy tudta: a következő (valószínűleg már nyomdában lévő) *Tiszatáj* számában [!] egy több mint 60 oldalas lengyel blokk van – egy árva szót sem szólt; az elhangzottak után sem ébredt fel Önben annyi politikai felelősségérzet, hogy ezt a kérdést nyíltan szóvá tegye.” Tóth egyebek közt feltette a kérdést: miként lehetséges, hogy „a terjedelmi dimenziókról mélyen hallgatva, [Vörös] aziránt érdeklődött, hogy van-e a minisztériumnak a közlés ellen kifogása; hogyan lehetséges az, hogy a kéziratok felküldését – azon a címen, hogy a főszerkesztői értekezleten elhangzottakat is figyelembe véve, a szerkesztőségnek semmilyen aggodalma sincs – megtagadja; hogyan lehetséges az, hogy a szerkesztőség a közlését politikai felelősséget vállalt.”¹⁷ Ezzel szemben Vörös a főszerkesztői értekezleten elhangzottaknak megfelelően időben tájékoztatta Agárdi Pétert. Hangsúlyozta, hogy a válogatás „abszolút mentes az aktuálpolitikától, néhány élő krakkói költő versein kívül vannak benne tanulmányok Krakkó történetéről, kultúrtörténetéről, színháztörténetéről, a város építészeti arculatáról, Krakkó helyéről és szerepéről a magyar–lengyel kapcsolatok alakulásában stb. Agárdi azt mondta, otthon olvassam el újra az anyagot, s ha marad az a meggyőződés, hogy politikailag nincsen velem semmi gond, hívjam föl Tóth Dezsőt véleményének elmondására. Tóth Dezső azt mondta, legjobb lenne, ha átnézhetné az egészet, de erre már nincs idő, döntsem el, saját felelősségemre vállalom-e a közlést. Vállaltam. Aztán konkrétan ugyan semmibe se kötöttek bele, de Annus József főszerkesztő-helyettes-

sel munkahelyi fegyelmet kaptunk, továbbá megvonták tőlünk az esedékes évi nyereségrészesedést.”¹⁸

A főszerkesztő az összeállításról „a következő tájékoztatást adta: a szám anyaga május 11-én, hétfőn került nyomdába. Vörös László a főszerkesztői értekezleten (május 22. [helyesen: 20. – CS. M.]) ezt jelezve konzultált Agárdi Péterrel; a beszélgetés során Agárdi arra kérte, hogy amennyiben az összeállításban olyan jelentőséget – aktualizálható megfogalmazást, áthallást stb. – észlel, ami az illető írás közlését nem teszi lehetővé, a vonatkozó művet az anyagból vegye ki. A főszerkesztő ennek értelmében korrigálta az anyagot. Ezt követően május 22-án, pénteken, telefonon kereste meg Tóth [Dezső] elvtársat, jelezve az összeállítás problematikus voltát, s azt is, hogy közvetlenül nyomás előtt állnak. Tóth elvtárs álláspontja szerint az anyagot legjobb volna felküldeni a minisztériumba, a rövid időre való tekintettel azonban – felhívva figyelmét lényegében ugyanarra, amire Agárdi Péter – a főszerkesztőre bízta a kérdés megítélését. Az anyag mindennek tudomásulvétele után került nyomásra.”¹⁹ A szerkesztőség végül fegyelmet kapott, „úgy, hogy meg sem tudták indokolni, miért. Amikor a minisztériumból Tóth Dezső kiosztotta a fegyelmet, nem tudott konkrét okot mondani, csak azt, hogy a lap közléspolitikai hibát követett el, mert »túl sok a lengyel anyag, elvtársak«. Mikor végül a szerkesztőségben rákérdeztek, hogy mondja meg, melyik írásról van szó, megismételte, hogy nincs ilyen cikk, csak sok a lengyel anyag.” Később kiderült, az volt a fegyelmi oka, hogy az összeállításban verseivel szereplő Leszek Aleksander Moczulski (1938–2017) költőt Robert Leszek Moczulski (*1930) történész politikussal, a KPN nevű illegális antikommunista lengyel párt vezetőjével tévesztették össze. 1981. augusztus végén a „Csanádi” fedőnevű titkos megbízott (Annus József) a szegedi „Nárcisz” fedőnevű T-lakásban tájékoztatta az állambiztonságot a *Tiszatáj* lengyel számáról.²⁰ Bár az anyag nyomdába adása előtt Vörös nem engem, a *Tiszatáj* minisztériumi „illetékesét” hívta fel, a folyóirat referense én voltam. Aczél György a pártközpontba rendelt (nem voltam párttag), és fennhangon kérdőre vont, miért nem adtam „jelzést”, hogy a lapszámából „időben ki lehessen vágni” a különben mintegy 70 oldalnyi anyagot („Maga szerint nem érte volna meg a költséget egy ilyen szocializmusellenes támadás elhárítása?”). Miután az összeállításról előzetesen tudomásom volt, Aczél kezdeményezésére Tóth Dezső hivatali megrovás fegyelmi büntetésben részesített. Később, amikor 1982 májusában Menyhért Jenő, az Irodalmi Osztály új vezetője Varsóba utazott, „a tavaly nyári lengyel-mizéria után politikai jópont-gyűjtemény készül: össze kellett írunk, melyik lapban milyen lengyel tárgyú írás jelent meg az óta. A listavezető a fegyelmmel sújtott *Tiszatáj*: éppen a krakkói összeállítással fogunk odakint villogni.”²¹

A *Tiszatáj* 1982. szeptemberi száma

■ *Lăncrănjă Cuvînt despre Transilvania [Beszéd Erdélyről]* című uszító cikkgyűjteménye 1982. március 15-én (!) 50 ezer példányban hagyta el a nyomdát,²² Köteles Pál *Töprengés egy torzkép előtt* című írását szeptemberben közölte a *Tiszatáj*.²³ A primitív botránykönyv Romániában újabb erőszakos sovíniszta támadássorozat nyitányát jelezte, Magyarországon a párt és a „népi” ellenzék súlyos konfliktusához vezetett, mindösszesen a két ország régóta elmérgesedett viszonyának további romlását hozta. Az erdélyi magyarság, a magyar kultúra elleni támadások kezdetét Gáll Ernő szerint a „Barbu-csoport [a *Săptămîna* c. bukaresti hetilap szélsőséges nacionalistáinak – CS. M.] provokációi képezték Lăncrănjă és R[omulus]. Zaharia könyvei, C[orneliu]. V[adim]. Tudor stb. versei – egyszóval az »irodalom« lépett fel kezdeményezően, de nyilván bátorítottan, ők az »ellen-ébredők« hadai voltak, és sikerült a közvélemény egy részét megzavarniuk, megmérgezniük. [...] Segítségét nyújtottak ehhez olyan szerzők és tételek, amelyek azt hangoztatták, hogy a kisebbségek túl sokat kaptak, kvázielőjogokat élveznek (Francisc

Păcurariu). A rianás 1984 őszén gyorsult fel [...], majd a repertoárok átalakítása, a rádióstúdiók felszámolása, a tv-műsorok megszüntetése következett.²⁴ Az Eugen Barbu, Ion Lăncrănján és Adrian Păunescu vezette agresszív nacionalista-antiszemita csoport a hetvenes évek végén erősödött meg, amikor Elena Ceaușescu az RKP Politikai VB tagja lett, és befolyása nagymértékben megnőtt férjére és a pártvezetésre. Barbu a bukaresti irodalmi élet egyik meghatározó figurájaként, Lăncrănján az írószövetség dogmatikus párttitkáraként támadta a rendszerrel szemben álló, Romániát elhagyó értelmiségieket. Păunescu, aki az RKP politikáját úgymond belülről bírálta, 1973-ban a Cenaclul Flacăra (a *Flacăra* folyóirat monstre nacionalista folklórrendezvényeinek) megszervezőjeként lett Nicolae Ceaușescu „udvari költője”. Ceaușescunak küldött beadványában Méliusz József már 1982. április 20-án perrel fenyegetőzött,²⁵ de Beke György és Szabó Gyula nyilatkozata sem kerülhetett nyilvánosságra. Áprilisban Gáll Ernő Aurel Duca KB-titkárnak fejezte ki tiltakozását, később Balogh Edgárral együtt írta alá a Sütő András, Markó Béla és Gálfalvi György által fogalmazott levelet.²⁶ Sütő [András] fémjelzésével, több mint 30 aláírással tiltakozó levelet küldtek Bukarestbe Fazekas Jánoson keresztül Ceaușescunak Lăncrănján kötete miatt. Gáll 1982. április 23-án Bodor Pálhoz írott levele szerint: „Napok óta traumatizáltak kóválygunk a Lăncrănján-könyv elolvasása után, amely – túlzás nélkül – új szakaszt nyit meg. Ennek kimenetele viszont arról függ, mi lesz a válaszuk.”²⁷ A könyv, „és ami körülötte, »mögötte« történt, szörnyű izgalmakat váltott ki. Leverő minden. Maga a tény, hogy felső ösztönzésre rövid idő alatt – más antiszemita megnyilvánulásokkal (a [Zigu Ornea irodalomtörténész ellen konstruált – CS. M.] Ornea-ügy) – ez a förmedvény napvilágot láthatott, a hozsannázó méltatások, a kolozsvári botrány, amely a pártpropagandistáknak szóló ajánlásában jutott kifejezésre, a Méliusz-cáfolat közlésének szabotálása, a Domokos Géza és a Kritérium elleni támadások, a társaság újult magatehetetlensége, a gyér tiltakozások, az atomizáltság, a román értelmiség passzivitása, a magyarországi kapcsolatok blokálsa [...] az ötvenes évek baljós, megfélemlítő emlékét elevenítik fel.”²⁸ Egy 1983-as Securitate-jelentés szerint a *Korunk* szerkesztőségében Gáll úgy nyilatkozott, hogy ha „Lăncrănjának megengedett, hogy egy ilyen könyvet publikáljon, azt bizonyítja, hogy első könyve (*Cordovani*, 1963) nem volt egyedi jelenség, hanem egy nagyobb méretű stratégia része. Másféle kurzusról van szó, a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos politika megváltozásáról, de egy keményebb változásról, durvábbról, kíméletlenebből. Eddig nem adtak szabad utat a sovinsztáknak. Eddig úgy mondták: »nemzetiségre való tekintet nélkül«, de most legyünk felkészülve rá, hogy az egyetértést, barátságot hirdető szavak mellett egyre több ilyen könyv fog megjelenni. Ezáltal pedig a román nép sovinszta »felvilágosításban« részesül, ami súlyos kihatással lesz a romániai magyarság helyzetére.”²⁹

A Köteles-kézirat 1982 nyarán érkezett a *Tiszatáj* szerkesztőségébe. „Néhány jelzőt finomítottunk benne, és kihúztuk azt a pársoros bekezdést, amelyben Köteles Pál Ceaușescu propagandagépezetét Goebbelsével vette egy kalap alá. Július közepén fölhívtam Csapody Miklóst, a minisztérium *Tiszatáj*-referensét, van-e elvi tiltás arra nézve, hogy Lăncrănján könyvével nem szabad foglalkozni. Azt mondta, nincs. Július 17-től vendégünk volt Gálfalvi György, családunk régi jó barátja, a marosvásárhelyi *Igaz Szó* szerkesztője. Júl. 19-én odaadtam neki a kéziratot, azt kérve, mondja meg a legőszintebben, ártunk-e nekik, erdélyi magyaroknak, ennek a cikknek a közlésével. Gyuri barátunk a leghatározottabban azt felelte, hogy nem ártunk, sőt használunk vele. Erre a cikket nyugodt lelkiismerettel nyomdába adtuk, bár biztosak voltunk benne, hogy az illetékesek nem hagyják majd szó nélkül. Az időpont is a legeszményibb volt: azt a szerkesztői gyakorlatot követtük ugyanis, hogy legrázósabb közléseinket mindig a szeptemberi számra időzítettük, mert ennek kéziratjai júliusban és augusztusban voltak a nyomdába,

akkor, amikor a megyei elvtársak túlnyomó többsége szabadságon volt, így minímális volt az esélye annak, hogy a nyomdában ellenőrizték, van-e problematikus írás, esetleg kivetetni való a megjelenendő lapszámból.³⁰ Igazság szerint nem Vörös László hívott fel, hanem Annus József, de a kérdés valóban az volt: van-e a témában „elvi publikációs-politikai tiltás”? Mivel nem volt, azt feleltem, nincsen.³¹ Később a Kaposi Márton vezette szegedi „Tiszatáj-értékelő bizottmány fórumán” szót kaptak a szerkesztők is. Vörös Laci volt a merevebb: azt mondta, lehet, hogy majd ugyanazok, akik most elmarasztalják, öt év múlva ugyanezért dicsérni fogják. Lengyel Andris szerint Annus [József] volt a legdiplomatikusabb, őrá Agárdi [Péter]ék nem haragszanak annyira. Miért? Annus Jóska »három szinten« reagált: megvédte Csoóri [Sándor]t (nem igaz, hogy csak költőként figyelemreméltó); Bíró [Zoltán], Köteles [Pál] írásait már kevésbé védte, mondván, bizony, voltak bennük kifogásolható részek; végezetül: a szerkesztőség nem tehet róla, ha nincs rend a minisztériumban. Mert ők jelentették a Köteles-írás közlésének szándékát, és nem kaptak ellenkező jelzést. Nem tehetnek róla, ha az illetékes munkatárs nem jelezte fölötteseinek.³²

Ez a *Tiszatáj*-botrány már nemcsak a magyar politikai vezetést és az irodalmi világot rázta meg, hanem elérte a vidéki értelmiséget is. Köteles írása az 1982. szeptemberi számban a pártközpont és a minisztérium tudta nélkül jelent meg, Száraz György hivatalos magyar álláspontot képviselő, egyebekben korrekt írásának (*Egy különös könyvről*) elébe vágva.³³ Állambiztonsági jelentés szerint Ilia Mihály „elmondta, hogy neki nincs meg a Lánchránjan-könyv, de megdöbbenette, hogy Száraz Györgynek a Valóságban megjelenő kritikáját októberre időzítették. Valószínűnek tartja, hogy azért, hogy inkább ezzel szeretnék a hivatalos szervek, hogy foglalkozzon a közvélemény [...]”.³⁴ A szeptember elsején megjelent *Tiszatáj*-számot, mint 1971 decemberében Ratkó József sárrétudvari Nagy Imre parasztköltőt idéző verséért Szegeden a motoros rendőrök,³⁵ két nappal később az egész országban összeszedették az újságárusoktól. Még az Irodalmi Osztály példánya is eltűnt, bár azt nem az állambiztonság, hanem valamelyik kíváncsi rokonszenvező munkatárs vette magához. Tóth Dezső és Menyhért Jenő utasítására természetesen a magam „igazololó jelentését” is meg kellett írnom. Ezt egészítette ki Annus Józsefnek a korábbiakkal egybehangzó, Menyhért Jenőnek ugyanaz nap elküldött levele.

Feljegyzés

Menyhért Jenő osztályvezetőnek

Tárgy: a *Tiszatáj* szerkesztőségével a Lánchránjan-könyv ügyében folytatott beszélgetés

Ez év augusztusában (a pontos dátumot nem jegyeztem fel) telefonon megkeresett Annus József, a *Tiszatáj* főszerkesztő-helyettese Ion Lánchránjannak *Beszéd Erdélyről* címmel, Bukarestben 5 hónappal ezelőtt megjelent könyvével kapcsolatban jelezte, hogy a kötetre adott reflexióját Köteles Pál eljuttatta szerkesztőségükhöz. A könyvre vonatkozó elvi kérdése az volt, van-e valamiféle művelődéspolitikai tilalom a folyóiratokban való reagálást illetően. Minthogy ilyen tiltás nincsen, válaszom nemleges volt. A fenti tájékoztatást követően abban állapodtunk meg, hogy a beszélgetés során általa már jelzett rövidítések után a főszerkesztő ismételtén átnézi a kéziratot, s amennyiben valamilyen okból problematikusnak ítéli, más korábbi esetekhez hasonlóan (mint pl. Vígh Károly amerikai útinaplója esetében tették) elküldik a minisztérium Irodalmi Osztályára.³⁶

Bp., 1982. szept. 27.

(dr. Csapody Miklós)

Budapest, 1982. szept. 27.

tisztatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT
SZERKESZTŐSÉGE
6740 Szeged, Tanácsköztársaság útja 10.
Telefon: 12-670

Menyhért Jenő
osztályvezető elvtársnak
B u d a p e s t
Művelődési Minisztérium
Irodalmi Osztály

Szeged, 1982. szeptember 27.
Hiv. sz.: 695/82/I.

Kedves Osztályvezető Elvtárs!

Szeptember 22-én kelt levelére válaszolva jelentem, hogy a Länchränjan-könyvvel vitázó írásunk nyomdába adása előtt – valamikor július 20-a és augusztus 5-e között – telefonon kerestem Osztályvezető Elvtársat, hogy a könyv recenziálásával kapcsolatos állásfoglalásról tájékozódjak. Távollétében az Osztály munkatársát, Csapody Miklóst kértem, aki kérdésemre válaszolva elmondta, hogy a könyvvel kapcsolatban semmiféle tiltás nincs. (Megjegyezze: véleménye szerint más szerző talán alkalmasabb lenne a főladatra, mint Köteles Pál, ám ha a szerkesztőség Köteles vélhető túlzásait lefaragja, bizonyosan közölhető írást kapunk így is.) Vörös László főszerkesztővel teljes egyetértésben néhány túlzó jelzót, valamint egy igen erős bekezdést a kéziratból kiiktattunk, ezután az írást minden szempontból közölhetőnek ítélve nyomdába adtuk. Miután folyóiratunk koncepciójába az efféle szemléző és vitakozó írás beleillik – a szóban forgó könyv pedig oly messze ment népünk és vezetőink inszINUÁLÁSÁBAN, hogy arra példa még nem volt –, jogosnak éreztük a még így is meglehetősen határozottan fogalmazó recenzió megjelentetését.

Eltvársi üdvözzettel:

(Annus József)
főszerkesztő-helyettes

■ JEGYZETEK

1. Révész Sándor: *Aczél György és korunk*. Sík Kiadó, Bp., 1999. Aczél György sz. Appel Henrik (1917–1991) kőművessegéd, autodidakta versmondó, amatőr színész, politikus. 1945-től az MKP munkatársa, 1947-től parlamenti képviselője, 1956-ban az MSZMP alapító tagja. 1957-től művelődésügyi miniszterhelyettes, 1967-től kulturális KB-titkár, 1970-től PB-tag, a Minisztertanács elnökhelyettese. 1971–74-ben a KB Kultúrpolitikai Munkaközösségének elnöke, a Kossuth-díj Bizottság, 1980-tól az Országos Közművelődési Tanács elnöke. 1982–85-ben ismét KB-titkár, 1988-ig PB-tag, 1989-ig az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének főigazgatója.
2. A „kettős publikálás” megtorlásáról az 1981. máj. 20-i főszerkesztői értekezleten esett szó először. Az érintett írók névsorát Tóth Dezső miniszterhelyettes „konzultációs listának” nevezte. A konzultáció annyit jelentett, hogy a főszerkesztőknek a „kritikus” szerzők írásainak közlése előtt ki kell kérniük a minisztérium irodalmi osztályának állásfoglalását. Gyuris György: *A Tisztatáj fél évszázada 1947–1997*. Somogyi-könyvtár, Szeged, 1997. 127. Tóth Dezső (1925–1985) irodalomtörténész, politikus, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja. 1943–47 között tisztviselő, jezsuita szerzetes, 1948-tól az MDP tagja. 1957-től a JATE oktatója, 1960–62-ben a Magvető Könyvkiadó irodalmi vezetője. 1964-ig az MTA Irodalomtörténeti Intézete, majd az MSZMP KB TKKO munkatársa, 1977-től haláláig művelődési (kulturális) miniszterhelyettes.
3. *Feljegyzés az 1981. márc. 5-i főszerkesztői értekezletet előkészítő, Tóth Dezsőnél tartott megbeszélésről*. Csapody Miklós keltezetlen kézírásos jegyzete. Az idézett dokumentumok másolatai a szerző birtokában.

4. Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf: *Hivatali és pártapparátus, irodalom, 1962–1999*. In: *Zárt, bizalmas, számozott*. II Irodalom-, sajtó- és tájékoztatáspolitikai 1962–1979 (Dokumentumok). Szerk. Cseh Gergő Bendegúz – Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf – Pór Edit. Osiris, Bp., 2004. 19.
5. Ilia Mihály (*1934) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, a szegedi egyetem Széchenyi-díjas c. egyetemi tanára. 1957-től a II. (modern) Magyar Irodalomtörténeti Tanszék előadója, 1972-től 1974-es lemondásáig a *Tiszatáj* főszerkesztője.
6. Pozsgay Imre (1933–2016) politikus, politológus, a kései Kádár-korszak egyik meghatározó alakja. 1957–65 között az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemének igazgatója, 1968-tól a megyei pártbizottság agitprop osztálya, 1969-ben az MSZMP KB sajtóosztálya vezetője. 1976–80-ban kulturális, 1982-ig művelődési miniszter, 1980–98 között KB-tag, 1983-tól képviselő. 1988-ig a Hazafias Népfront főtitkára, 1988–89-ben PB-tag. 1988–90 között államminiszter. A „Subások” fedőnév (Bíró Lajos azonos című, a Magvetőnél 1968-ban, Darvas József bevezetőjével megjelent novelláskötete után) arra utal, hogy „a megfigyeltek a népi írók vonzáskörében éltek és alkoztak”. Péter László: *Levél bestióinkhoz*. Élet és Irodalom 1999. máj. 28.
7. Révész Sándor: i. m. 267.
8. *A Flú naplójából...* Tiszatáj 1986. 6. 10.
9. Új Írás 1978. 11. 3.
10. Szabó István (*1938) rendező Klaus Mann azonos című regényéből készült színes magyar-német-osztrák nagyjátékfilmje 1981-ben került a mozikba, 1982-ben Oscar-díjat kapott.
11. Pándi Pál (1926–1987) irodalomtörténész, kritikus, az MTA tagja. 1956-ban a Szabad Nép szerkesztője, 1956 után a szegedi egyetem I. Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének előadója. 1961–63-ban az *Új Írás* alapító szerkesztője, 1967–71 között a *Népszabadság* kulturális rovatvezetője. 1967–83-ban az ELTE tanára, 1972–82 között a *Kritika* alapító szerkesztője.
12. *Szigorúan ellenőrzött mondatok*. A főszerkesztői értekezletek történetéből 1975–1986. Tiszatáj, Szeged, 2004. 11.
13. Uo. 7.
14. *Az Új Forrás vonzásában*. Dokumentummemoár 1969–1998. József Attila Megyei Könyvtár, Tata-bánya, 1999. 213.
15. L. Kiss Gy. Csaba: *Húsz év után*. Lábjegyzetek a Tiszatáj-botrányhoz. Tiszatáj 2006. 6. 11–19.
16. Uó: *Lengyel napló*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1997. 1. 22.
17. *Levél Vörös László elvtársnak, a Tiszatáj főszerkesztője*. Bp., 1981. jún. 9. Idézi Gyuris György: i. m. 127–128.
18. Vörös László: i. m. 35–36. Vörös igazoló-jelentését l. Gyuris György: i. m. 128–129.
19. *Feljegyzés Tóth Dezső miniszterhelyettes elvtársnak*. Csapody Miklós. Bp., 1981. jún. 6.
20. Panek Sándor: *Subások és bestiók*. A III/III-as osztály fűrészpóra, avagy adalékok a szép kádári évek, a puha diktatúra történetéhez. Délmagyarország 1999. nov. 20. 6–7.
21. Csapody Miklós: *Napló* (1982. máj. 11.)
22. Editura Sport–Turism. Buc., 1982. Magyarul: *Szónoklat Erdélyről*. Áramlat Kiadó, Bp., 1990. Erdélyi és magyarországi fogadtatásáról Vincze Gábor: *A Láncránjan-ügy*. Egy magyarelleses pamflet, és fogadtatása Romániában, valamint Magyarországon, 1982. Tiszatáj 2006. 3. 62–82. és Csapody Miklós: *A barátokozó rejtőzködő*. Emléksorok Páskándi Gézáról (1933–1995). In: Uó: *A díszmagyar*. Jegyzetek, esszék, tanulmányok. Korona Kiadó, Bp., 2006. 259–294.
23. 1982. 9. 51–57. L. még Gyuris György: i. m. 129–130; Németh György: *A Mozgó Világ története 1971–1983*. Új Palatinus Könyvesház Kft., Bp., 2002. 117–118; Vörös László: i. m. 57–62, Vincze Gábor: i. m. 62–82. és Csapody Miklós: i. m. 286–289.
24. *Napló 1*. 1977–1990. Sajtó alá r. Gáll Éva és Dávid Gyula. Bev. Gálfalvi Zsolt. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2003. 145. (1985. ápr. 10.)
25. *Méliusz József író beadványa Nicolae Ceaușescu számára*. Bukarest, 1982. ápr. 20. Jakabffy Elemér Alapítvány Kéziratgyűjtemény LF 7 sz.
26. Utóbbiról Gáspár György: „*azzá legyünk, akik lehetnénk*”. Beszélgetés Gálfalvi Györggyel. Bárka 2013. 2. és Gálfalvi György: *A gazember, aki voltam*. Uo. 2013. 11. 2.
27. Gáll Ernő: *Levelek 1949–2000*. Sajtó alá r. Gáll Éva és Dávid Gyula. Vál. Horváth Andor, bev. Salat Levente. Korunk – Napvilág Kiadó, Kvár–Bp., 2009. (CD).
28. *Napló 1*. 100. (1982. máj. 10.)
29. Ministerul de Interne, Insp. Județean Cluj, Nr. 102/GM/00397000 din 17. X. 1983. Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității. Másolata Kántor Lajos iratanyagában.
30. Vörös László: i. m. 80.
31. Uo. 60. és Gyuris György: i. m. 229–130.
32. Csapody Miklós: *Napló* (1983. febr. 5.)
33. Száraz György válasza: *Egy különös könyvről*. Valóság 1982. 10. 95–105.
34. Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság. III/III. Osztály. Szigorúan titkos! *Feljegyzés*. Szeged, 1982. okt. 18. Tárgy: „*Szerkesztő*” fedőnévű bizalmas nyomozásban. Zsembery Antal főhadnagy, Várhelyi Ferenc százados. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) 0–19783/4.
35. Dalos György: *Ilia*. Szegedi Egyetem 2004. szept. 27. 9.
36. Vigh *Amerikai magyarok között* c. írása a Muzgó Világban látott napvilágot (1982. 4. 18–21.).